

Александар Гајталица

БЕТОВЕНОВЕ КЛАВИРСКЕ СОНАТЕ – НАЈВИШИ ВРХ ПИЈАНИЗМА

И у пијанизму, као у планинарству, постоје врхови. Многи желе да их освоје и истакну своју заставицу. За неке је врхунац успона освајање Трећег Рахмањиновљевог клавирског концерта или Петог Бетовеновог „Императорског”. Иако данас више нису толико у моди снимци целокупних циклуса, многи пијанисти још сањају да сниме сва Шопенова Ноктурна или читав Бахов „Добротемперовани клавир”. Оно што је већ деценијама и вековима, међутим, резервисано само за најбоље од најбољих јесу све Бетовенове сонате. Готово да нема подухвата који се у пијанизму може поредити с овим. Писане од 1794. до 1821. године, ове сонате су узорак једног превратничког романтичарског музичког света, у којем дивљају снага, срџба, судбински ударци и велика избављења.

Како се види по годинама њиховог настанка, Бетовен је клавирске сонате писао готово читавог живота. Ово, наравно, не треба да чуди. У време зрелости композитора о коме је реч најзад се усталио инструмент који је могао да свира „пиано и форте”, а то тадашње чудо технике, касније названо клавир, као да је чекало управо Бетовена да

остави истинске превратничке странице. Јесте, клавирске сонате мајсторски су писали и Моцарт и Клементи (обојица су били и сјајни извођачи), али њихови клавирски светови ипак наликују баштицама у односу на Бетовену клавирску џунглу, који пијанистичком свету приступа зато да би остварио немогуће и по обиму, и по форми, и по мислима које ће музици поверити.

Међу сонатама које је оставио налазе се разнородна дела: од малих двоставачних соната (опус 49/1 и 49/2) до огромних двоставачних, каква је последња соната опус 111. И међу онима писаним у четири става има љупких, али никако пригодних, до колосалних које личе на дела писана за чету пијаниста, а не само за једног („Хамерклавир“, опус 106). Међу тридесет две сонате најчувеније су оне именоване („Апасионата“, „Месечева“, „Патетична“), али ништа мање значајне нису ни многе неименоване. Речју, Бетовенове сонате наликују неком огромном свету са насеобинама најфантастичних тонских бића, а авантура кроз коју пијаниста и слушалац пролазе може се упоредити само са прикљученијима Толкинових јунака у *Госпогару Ђрсиџенова*.

А читава авантура започиње четвороставачном Сонатом број 1 у еф-молу, која није ни почетничко, ни једноставно дело. Следе, затим, две ране сонате, опус 2/2 и опус 2/3, које не свирају почетници већ мајстори инструмената (Рихтеров снимак сонате опус 2/2 чувен је и данас). Но, ипак, прави Бетовен тек може да се чује у четвртој сонати опус 7 (познат је снимак Артура Бенедетија Микеланђелија). Штампана под називом „Велика соната“ и посвећена грофици Бабети де Кеглевич, ова соната понудила је прве Бетовенове отежале музичке плодове, који су истог тренутка променили све дотадашње, ипак пригодне, сонатне координате осамнаестог века.

Следе затим три сонате из опуса 10, од којих је најчувенија она у Де-дуру (опус 10/3). Зашто баш она? Најпре по томе што се у њој налази један од неколико чувених Бетовенових посмртних маршева. Овај из раног периода вероватно је најпотресније одсвирао Емил Гиљељс на дигиталном Дојче Грамофоновом снимку, али није то оно што на овом месту треба посебно истаћи. Овај став седме Бетовенове сонате разбио је све дотадашње норме о дужини појединог става. Траје готово десет минута, а то ће бити тек почетак у каснијем пантагруелском трајању Бетовенових ставова. После оваквих соната следи једна која се сматра међашем стваралаштва овог композитора. Данас је позната под називом „Патетична“, а броји се као последња из Бетовеновог раног стваралаштва за клавир (каснији Кемпфов снимак ове сонате сматра се најбољим). „Патетична“ соната не збуњује толико својим обимом, колико контрастним расположењима. Почиње потресним тактовима под ознаком „Grave“, а завршава се лаким класицистичким Рондом. Каже се да је у овој сонати Бетовен био инспирисан Моцар-

товом касном сонатом (KV 457), али колико је он само унапредио Моцартов пијанистички свет.

После ове чувене сонате улазимо у простор Бетовенових средњих соната. Девета соната (опус 14/2) компонована је 1798, а после ње следе десета (опус 22), једанаеста (опус 26), те дванаеста, компонована раније, али публикована после једанаесте (опус 14/1). Ту је, најзад, и тринаеста соната опус 27/1. У сонатама које су побројане, Бетовен као да се одмарао. Али ни одмор овог композитора није протицао без узбуна и наглих покрета. Соната опус 26 има олујни Allegro, и још један чувени посмртни марш. Соната 27/1 позната је под називом „quasi una fantasia” и представља мали буколички прелид ка каснијим великим прегнућима, која ће наступити већ у оквиру истог опуса.

Наиме, четрнаеста соната, опус 27/2 представља следећи угаони камен Бетовеновог клавирског стваралаштва. Позната као „Месечева”, она је у првом ставу (Adagio sostenuto) сачувала узорак најпознатије Бетовенове музике, која је до данашњих дана толико употребљавана и злоупотребљавана да вероватно нема оног ко је бар у некој обради некад није чуо. Ова соната компонована је 1801. године у Мађарској, а прави је путоказ ка каснијем стваралаштву које се наставља петнаестом сонатом у Де-дуру, познатијом као „Пасторална”. Ова соната је, као и све именоване, једна од најизвођенијих. Није да и у њој нема мало громава и муња, али је она претежно помирљивог карактера, са најзаокруженијом структуром, те је воле и пијанисти и слушаоци.

Три следеће сонате из опуса 31 представљају још један бунтовни Бетовенов тренутак. Композитор је у то време био незадовољан свим до тада написаним сонатама (које је публиковао до 1802. године) и одлучио се „да окрене лист”. Три сонате из опуса 31 зато одликује претежно тешко клавирско ткање. Овај низ започиње соната опус 31/1, наставља соната знана као „Бура“ (опус 31/2), а завршава осамнаеста соната опус 31/3. Шта је заједничко овим делима? Упркос великој инвентивности, све оне су робусне и личе на три боксера. Прва соната из овог малог циклуса има три велика става са, веле, донекле неуспелим „филозофским” средњим ставом, који, ипак, воле пијанисти (најбоље ју је вероватно одсвирао Григориј Соклов на живом снимку из сале Плејел). Седамнаеста соната опус 31/2, „Бура” меша и лирска и драмска осећања и у њој је, уче се млади пијанисти, сачуван најправилнији узор Бетовенове изненађујуће музичке реченице. Када су композитора питали да одреди њен карактер он је, наводно, казао: „Читајте Шекспирову 'Буру' и све ће вам бити јасно”.

После таквог периода стварања две, следеће мале сонате из опуса 49 заиста представљају тренутке одмора, али онда долазимо до 21. Бетовенове сонате познатије под називом „Валдштајн”. Иако у њој доминира тон безопасне, чак сатирске грубости, ова соната била је једна

од најомиљенијих у Бетовеново време. Кажу да ју је композиторов пријатељ Фердинанд Рис толико заволео, да ју је читаву научио, само након једног слушања. Након тако популарне сонате, улази се у свет Бетовенових касних соната. Отвара га, вероватно, најчувенија (писана у истом тоналитету, еф-молу, као прва) знана као „Апасионата”. Ако постоји свет који наликује некој дивној а сасвим негостољубивој планети, онда је то ова соната. У њој бесне ветрови, туку муње, а одмора нема ни у спором ставу који чувеним арпеђираним акордом *ge-e-
-*te-ges** прелази у дивље финале.

После још једног кратког одмора који представљају 24. и 25. соната, стижемо до следеће именоване и не мање чувене 26. клавирске сонате знане под именом „Les Adieux”, односно „Поздрав”. Нема, ваљда, пијанисте који се није учио на овом делу, које не показује само одлике немачке класицистичке музике, већ и француске романтичне, са прилично јасним наговештајем импресионистичког звука који ће наступити скоро сто година касније! А шта следи после ове сонате? Од 27. сонате, писане 1814. године, Бетовен је већ глув, сасвим сам и потпуно несхваћен. Као генијални изопштеник, он се одлучује да без остатка закорачи у свет чудесних спекулација и тада никоме јасне музичке филозофије. Његове промене тоналитета сада делују дивљачки, теме су гломазне, а развојни делови личе на густу шуму у којој су могућа сва изненађења. Па ипак... Данас се последње Бетовенове сонате броје у врхунац музике, с којим могу да се пореде само нека Бахова дела. После 28. сонате све су чувене. Најдужа међу овим касним делима је 29. соната „Хамерклавир” или „Добротемперовани клавир” која има трећи став који је најдужи Бетовенов и траје скоро двадесет минута. Али, како је то само дивна музика, после које следи највећа и најкомплицованија ствараочева фуга. За опис онога што доноси 30, 31, и последња 32. соната требало би пронаћи далеко више место него што овде стоји на располагању. Претпоследња соната, опус 110, чувена је по још једној фуги, док је последња вероватно најзагонетније Бетовеново дело. Написана је у само два става, али други као да је у себи календоскопски сажео све Бетовенове сонатне преокупације и доноси материјал који јасно говори и о пропасти и о избављењу (чувена *Аријетта* унутар овог става). Када је ставио последњу тачку на последњу сонату, Бетовен ипак није био срећан. Написао је да је најзад схватио, да је клавирски звук трагично недостатан за величину његове мисли и да он не жели ништа друго до да умре! Следећа 22 опуса до краја живота посветиће другим инструментима и оркестру, а последњи опус једном од огромних касних квартета. Клавирским сонатама се више неће враћати, али пијанисти свих генерација хоће.

После оваквог, ипак кратког прегледа свих Бетовенових соната, вероватно је јасније зашто сви овај циклус и данас сматрају „пијани-

стичким Еверестом”. Управо такав врх настојали су да освоје многи. Наравно да нису сви у томе могли успети, ма колико да су желели. Чак и ако се узме у обзир да у музици има доста понављања и схематизама које утренирани пијанисти лако памте, „ставити у главу” све 32 Бетовенове сонате подвиг је за сваког пијанисту, јер је у питању преко 10 сати музике (и то у најбржим темпима). На прсте обе руке могу се због тога пребројати они који су то успели, а на прсте једне они који су све Бетовенове сонате на снимцима скупили, реално их свирајући све заједно у кратком периоду. Но, било да су их скупљали годинама, или их снимили одједном, листа оних који су све Бетовенове сонате забележили, у XX веку није дугачка. То су тридесетих година XX века учинили Артур Шнабел (чувени снимак у сали Бетовеновог друштва, издавач ЕМИ) и Вилхелм Бакхауз (за разне ратне немачке издаваче). После Другог светског рата први је то поново учинио један немачки пијаниста. Био је то Вилхелм Кемпф, који је све Бетовенове сонате снимео за Дојче Грамофон од 1951. до 1956, па потом још једном током шездесетих. Све Бетовенове сонате после тога снимали су Клаудио Арау (за Филипс), Алфред Брендел (Филипс) и Клод Франк (ЕМИ). Данас се међашем у снимању ових соната сматрају и циклуси Британца српског порекла Стивена Бишопа Ковачевића (ЕМИ, 2003), као и децентни комплет особеног пијанисте Јена Јанде (Наћос).

Најновији снимак свих Бетовенових соната припада пијанисти Данијелу Баренбојму. Маестро Баренбојм, после 22 године, по трећи пут се латио свих Бетовенових соната и најпре их је током априла прошле године за месец дана одсвирао у бечкој сали „Музикферајн”, а потом је на концертима одржаним за мање од три недеље (што је неформални рекорд) све то поновио и у сали Немачке опере из Берлина, где је уметнички директор. Недавно је на француском ТВ каналу Mezzo емитован интегрални снимак његових немачких изведби, а пред изласком је и ЦД и ДВД издање његовог престижног издавача Дојче грамофон.

А какав је нови Баренбојмов циклус? Рекло би се да је то најплеменитији Бетовен који се данас може чути. Баренбојм је понудио једно, у основи углађено, грађанско свирање, испод којег пулсира аутентични неспокој, па чак и право „бетовеновско лудило”. Да ли је ово немогуће спојити на једном снимку? Изгледа да Баренбојму јесте. Ако се свему дода и урођено господско држање овог пијанисте, као и право симфонијско схватање Бетовенове полифоније (Баренбојм је ништа мање познат као диригент), онда добијамо право свирање за XXI век.

Јасно је да Баренбојмов трећи циклус већ врши утицај. Осим етаблираног Јандовог и Бишоп-Ковачевићевог, на тржишту се тренутно могу купити и два мање утицајна комплета ових соната које су снимали Ричард Гуди и Роберт Саливен. Како је у случају ове последње двојице реч о готово непознатим пијанистима (такозвани „снагатори” ко-

ји манифестују своју меморију), јасно је да се трећи релевантни циклус Бетовенових соната у XXI веку чека са нестрпљењем. И не само то. Баренбојмов магистрални ТВ снимак на ТВ Mezzo већ наводи и остале каријерне пијанисте да размишљају о сличном подухвату. Концертом у Карнеги холу, 21. октобра Андраш Шиф започео је снимање свог Бетовеновог циклуса, а чује се да би и Михаил Плетњов, након свих Бетовенових концерата и симфонија, за Дојче Грамофон снимио и све Бетовенове сонате.

Има ли томе краја? Изгледа да нема, јер Бетовенове сонате остају свет за себе, са свим чудима мелодијске, хармонске и композиционе инвенције. Има пијаниста којима овај свет лежи, а ипак нису успели да сниме све сонате. Међу онима који су то морали да ураде а нису, налазе се: Свјатослав Рихтер, Рудолф Серкин и Емил Гиљелс (снимио скоро све сонате, али авај, умро у току снимања). И данас има још пијаниста који то треба да учине. Међу њима је Григорије Соколов, можда најособенији „бетовениста” данашњице, али и многи други.

За крај овог текста треба, наравно, поставити и неизбежно питање: шта је са нашим пијанистима? До сада ниједан наш пијаниста није снимио, нити на свом репертоару имао 32 Бетовенове клавирске сонате. Србија, шта више, није имала изразитих бетовениста до данас (можда су такви пијанисти у београдској средини могли бити Мелита Лорковић и Душан Трбојевић). А шта је са онима који су на почетку XXI века у пуној зрелости? Ту ваља споменути свега два имена: Јасминка Станчул и Дејан Синадиновић. Станчулова живи у Бечу и има на репертоару многе Бетовенове сонате. Поседује сериозност и озбиљност приступа који је нужен за „бетовенисткињу”. Осим тога, Станчулова, са лакоћом осваја велике форме и бриљира у тешко проходним музичким фактурама. По овоме гледано, била би идеална за све Бетовенове сонате, али живи у времену у којем мора стално да наступа, те за сада није извесно да би овог посла ускоро могла да се подухвати.

Што се Дејана Синадиновића тиче, који живи у Београду, ствар организационо стоји још рђавије. Овај пијаниста на турнеје и концерте креће из родног града, а то значи да му за најобичнији концерт треба далеко више напора него неком европском пијанисти. Са хроничним недостатком професионалног времена, могућност да Синадиновић стигне до свих Бетовенових соната за сада је веома мала, а то је штета, јер је реч о пијанисти који има и руке и главу потпуно спремне за Бетовена. Штавише, овај пијаниста поседује велико опште образовање и склоност ка филозофској мисли. Уз врло студиозно ишчитавање партитуре, све то могло би га одвести ка једном од најбољих Бетовенових циклуса у интернационалним категоријама, али да ли ће то и учинити, не зна се.

Монт Еверест пијанизма није лако освојити.